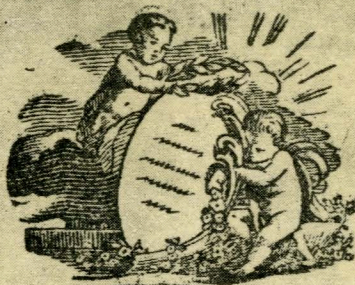

Konstytucja 3. Maja

USTAWA RZĄDOWA.

~~~~~
PRAWO UCHWALONE.

Dnia 3. Maja, Roku 1791.

195 ROCZNICA
KONSTYTUCJI
3 MAJA

MUZEUM RUCHU REWOLUCYJNEGO
ODDZIAŁ MUZEUM OKRĘGOWEGO
W BIAŁYMSTOKU

Opracowanie informatora
i scenariusz wystawy

Ryszard Saciuk

Opracowanie graficzne
informatora i zaproszenia

Waldemar Regucki

Zdjęcia

Wojciech Dobrajski, Zakład Reprografii
Biblioteki Narodowej w Warszawie

Eksponaty prezentowane na wystawie
pochodzą ze zbiorów:

Muzeum Narodowego w Warszawie
Muzeum Narodowego w Krakowie
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
Muzeum Historycznego m.st. Warszawy
Biblioteki Narodowej w Warszawie
Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego
Muzeum Okręgowego w Lublinie
Muzeum Okręgowego w Białymstoku

Druk: P.P. „Sztuka Polska O/Białystok
zam. 89/86 r. N. 500 egz.; R-5

Trzeciego maja 1791 r., o godzinie 11, na Zamku Królewskim w Warszawie rozpoczęła się kolejna sesja sejmku zwanego później Sejmem Czteroletnim. Marszałek Stanisław Małachowski oddał głos postowi Tadeuszowi Matuszewiczowi, który zapoznał zebranych z nową sytuacją polityczną w Europie. Doniesienia polskich poselstw i konsulatów były alarmujące. Mówiono o groźbie zamachu na niepodległość Rzeczypospolitej. Jedynym wyjściem, stwierdził mówca, jest przeprowadzenie gruntownej reformy ustroju państwa. Następnie król Stanisław August Poniatowski polecił odczytać projekt Ustawy Rządowej, której przygotowanie trwało od września 1789 r., t.j. od chwili kiedy sejm wybrał „deputację do ułożenia projektów do formy rządów”. Rozpoczęła się kilkugodzinna dyskusja nad projektem, w trakcie której protestował jeden z nielicznych przedstawicieli opozycji poseł Jan Suchorzewski. Tuż przed godziną osiemną w sali rozległy się okrzyki „Vivat król, vivat konstytucja”. W gorącej, patriotycznej atmosferze król Stanisław August Poniatowski złożył przysięgę na konstytucję. Ustawa Rządowa została przyjęta jednogłośnie. Następnie, niemal wszyscy, przeszli do Katedry św. Jana, gdzie trwały dalsze uroczystości związane z uchwaleniem Konstytucji 3 Maja. Na Placu Zamkowym, przed Katedrą panowała radosna atmosfera. Wznoszono okrzyki na cześć Konstytucji i jej twórców. Piątego maja 1791 r. Ustawę Rządową zarejestrowano w aktach grodzkich Warszawy oraz ogłoszono deklarację Sejmu, która zakazywała wystąpienia przeciwko nowo uchwalonej konstytucji. W ten sposób w Polsce przeprowadzono bezkrwawą rewolucję o demokratycznym charakterze.

Na tę konstytucję Rzeczpospolita czekała ponad sto lat. W tym czasie zgora liberałom i bezprawie konserwatywnej części magnaterii doprowadziło do podporządkowania kraju potężnym sąsiadom: Rosji, Prusom i Austrii, którzy byli rzecznikami „nietadu” w Polsce. Wielu świątlich Polaków piętnowało taki stan i dawano wskazówki w jaki sposób można było wyjść z tej trudnej sytuacji. Wśród nich byli: Stanisław Konarski, założyciel Collegium Nobilium i autor dzieła „O skutecznym rad sposobie”, Stanisław Leszczyński, autor rozprawy „Głos wolny wol-

ność ubezpieczający", Andrzej Zamoyski, autor „Zbioru Praw Sądowych”, Franciszek Salezy Jezierski, Stanisław Staszic, Hugo Kołłątaj i wielu innych. W warunkach ostatecznego rozkładu państwa powstały projekty naprawy Rzeczypospolitej, w których wskazywano na konieczność ukrócenia anarchii, zniesienia wolnej elekcji, liberum veto oraz postulowano wzmocnienie militarnej sily państwa i rozpoczęcie politycznej edukacji społeczeństwa. Gorącym rzecznikiem reform był wreszcie król Stanisław August Poniatowski. Choć w 1764 roku został wybrany królem przy pomocy nacisków dworu rosyjskiego, to rychto jednak próbował wyzwolić się z pod opieki Katarzyny II. Dzięki jego staraniom w kraju przeprowadzono reformę monetarną, gospodarczą, powołano polskie przedstawicielstwa dyplomatyczne, zreformowano pocztę, utworzono Szkołę Rycerską, powołano Komisję Edukacji Narodowej i Towarzystwo Ksiąg Elementarnych. Król otoczył mecenatem ludzi nauki i kultury. Od 1765 r. zaczął wychodzić „Monitor”, organ propagandy zwolenników reform. Król próbował zreformować obowiązujące w Polsce prawo. Niestety, opracowany przez Andrzeja Zamoyskiego „Zbiór Praw Sądowych” został brutalnie odrzucony przez sejm w 1780 r. Nietykalne było zło największe — liberum veto. Na straży jego bezpieczeństwa stały obce gwarancje. Ta broń w rękach sprzedajnej i nieorientowanej w intrygach pruskiego i rosyjskiego dworu magnaterii, niweczyła każdą próbę naprawy Rzeczypospolitej. Taki stan rzeczy trwał niemal do końca lat osiemdziesiątych XVIII stulecia, kiedy to pozornie zgodne mocarstwa: Rosja, Austria i Prusy znalazły się w przeciwnych sobie obozach. Była to jedyna szansa wyzwolenia się słabej militarnie Polski z pod obcych gwarancji i przeprowadzenia zasadniczej reformy ustroju. Tak też się stało. Na sejmie konfederacyjnym, którego obrady rozpoczęły się 6-X-1788 r. w Warszawie, pod wpływem patriotycznej działalności szlachty i mieszczaństwa doszło do zawieszenia Rady Nieustającej, organu narzuconego przez zaborców. Od tej chwili, t.j. 19-I-1789 r. Rzeczypospolita stała się ponownie państwem całkowicie suwerennym. Uchwalono również powiększenie liczby wojska do 100 000 oraz opodatkowano dobra szlacheckie i duchowne. Dyskutowano nad przyszłym ustrojem Rzeczypospolitej. W sierpniu 1790 r. „Projekt o formie rządów”, z którego w przyszłości powstała Konstytucja 3 Maja. W grudniu 1790 r. przedłużono kadencję sejmku o dalsze dwa lata. Izba poselska została wzmocniona drugim kompletem posłów. W większości byli to ludzie młodzi, zasiadający w izbie poselskiej po raz pierwszy. Wśród nich byli wychowankowie szkół Komisji Edukacji Narodowej, Szkoły Rycerskiej, posłowie światli o postępowych poglądach politycznych. Opozycja zaś została pozbawiona użycia liberum veto ponieważ uchwały zapadały większością głosów. Miało to ogromne znaczenie w ustawodawczej pracy sejmku. Stanisław August Poniatowski wspólnie z przedstawicielami stronnictwa patriotycznego, Ignacym Potockim i Stanisławem Małachowskim od kilku miesięcy pracował nad projektem

Ustawy Rządowej. Na początku kwietnia 1791 r. była już gotowa „Ustawa o miastach”. Siedemnastego kwietnia została uchwalona, a kilka dni później oblatowana w księgach grodzkich Warszawy. Po przerwie wielkanocnej, już 2 maja, sejm wznowił obrady, a dzień później, pod nieobecność posłów opozycyjnych uchwalono Konstytucję 3 Maja. W ten sposób uchwalono drugą, po amerykańskiej, konstytucję świata.

Autorami Konstytucji 3 Maja byli niewątpliwie: król Stanisław August Poniatowski, który preferował system parlamentarny na wzór angielski, Ignacy Potocki i Stanisław Małachowski — wybitni działacze stronnictwa patriotycznego oraz Hugo Kołłątaj, który nadał ostateczny kształt Konstytucji pod względem konstrukcyjnym i stylistycznym. W zakresie organizacji władzy Konstytucja 3 Maja przyniosła dobrze zorganizowaną monarchię stanową.

Organem władzy ustawodawczej został sejm, który składał się z izby poselskiej i senatu. Izba poselska miała liczyć 204 posłów wybranych na sejmikach i 24 pełnomocników miejskich. Senat zaś tworzyli wojewodowie, kasztelanowie, biskupi i ministrowie, w sumie 132 osoby. Wpływy magnackie w sejmie ograniczono poprzez odebranie senatorom inicjatywy ustawodawczej. Ponadto senatorowie mieli być wybierani przez szlachtę posesjonatów. Definitywnie zniesiono liberum veto.

Władzę wykonawczą powierzono Straży Praw, w skład której wchodził król, prymas i pięciu ministrów. Wśród nich był: minister policji, który opiekował się miastami, minister pieczęci, czyli spraw wewnętrznych, jeden z kanclerzy sprawował godność ministra spraw zagranicznych, hetman był ministrem wojny, a podskarbi ministrem skarbu. Straż Praw przewodził król, a jego zastępcą był prymas, który równocześnie pełnił obowiązki przewodniczącego Komisji Edukacji Narodowej. Każdy z ministrów mógł być pociągnięty do odpowiedzialności sądowej i parlamentarnej. Straż Praw sprawowała nadzór nad wszystkimi urzędami poprzez Komisję Policji, Wojska, Skarbu oraz Edukacji Narodowej.

W dziedzinie sądownictwa wprowadzono pewne zmiany, ale dotyczyły one głównie organizacji sądu sejmowego, sądów miejskich i ziemskich. Nie zastosowano zasady równości wobec prawa.

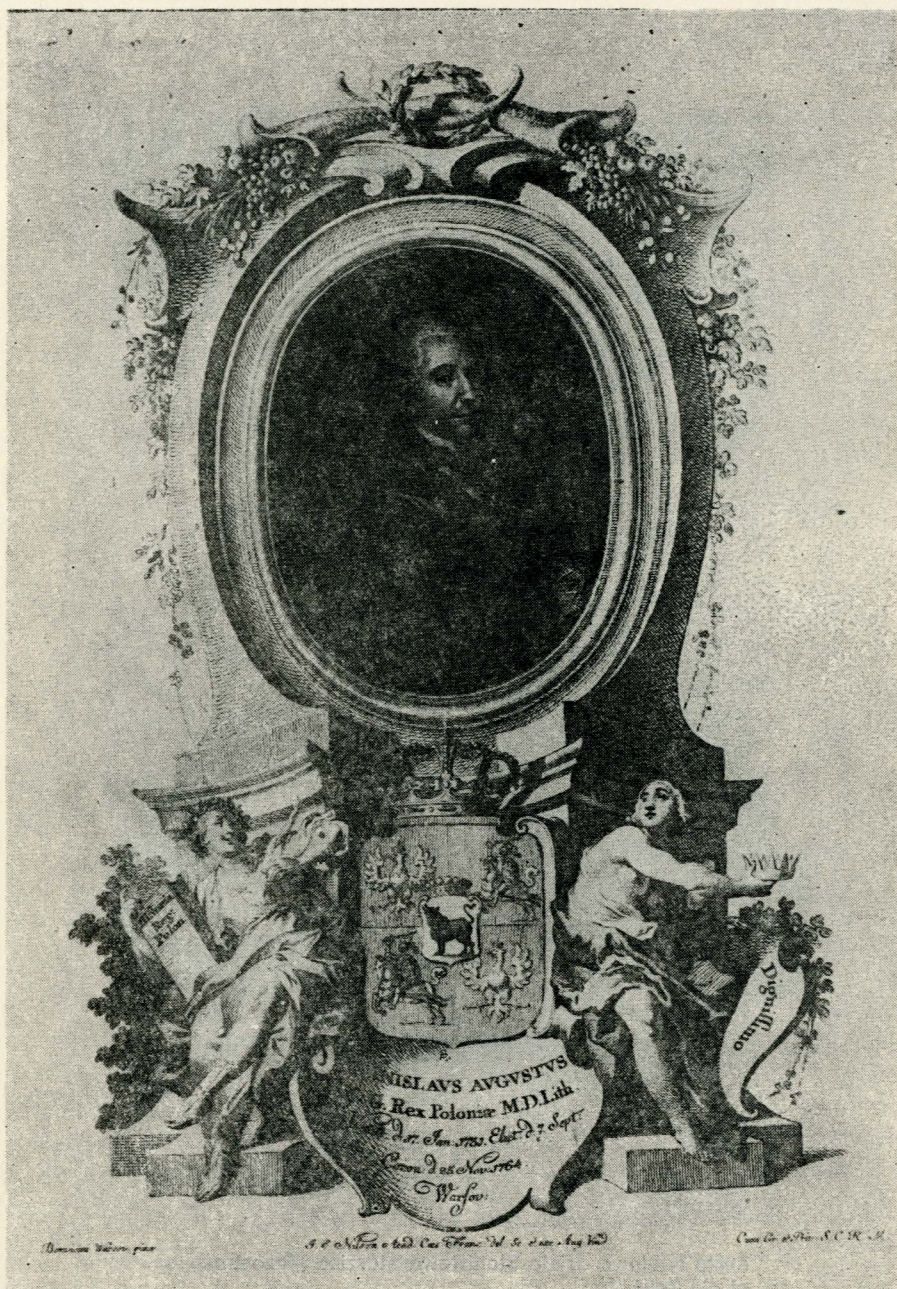
Polska stała się krajem federacyjnym, w którym zniesiono dualizm urzędów, skarbu i wojska. W zakresie ustroju społecznego Konstytucja 3 Maja przyniosła istotne zmiany. Szlachtę czynszową i nieosiadłą pozbawiono prawa udziału w sejmikach. Był to cios w magnaterię, która w ten sposób utraciła swoją klientelę. Szlachectwo od tej pory łączyło się nie tylko z urodzeniem, ale również z własnością ziemi i co z tym idzie funkcją społeczną. Mieszczanom zapewniono prawa, które dotąd przysługiwały jedynie szlachcie. Ustawa o miastach, uchwalona 17-IV-1791 r., która była częścią składową Konstytucji 3 Maja, gwarantowała mieszczanom prawo do: nietykalności bez wyroku sądowego, nabywania dóbr ziemskich, dostępu do urzędów, palestry, osiągnięcia niższych rang oficerskich oraz nobilitacji.

Sytuacja chłopów nie uległa zasadniczej poprawie. W konstytucji znalazło się jednak sformułowanie następującej treści: „lud rolniczy... pod opiekę prawa i rządu krajowego przyjmujemy”. Umożliwiało to ingerencję sądową i administracyjną w stosunki pomiędzy dworem i chłopami. Ponadto zachęcano dziedziców do zawierania umów regulujących obowiązki chłopów pod względem rodzaju, wielkości i terminów wykonywanej pracy. Wolność osobistą przyrzeczono tym zbiegom i przybyszom, którzy chcieli by powrócić do swojego kraju. Punkt ten szczególnie niepodobał się carycy Katarzynie II. Wiązało się to z faktem, iż chłopci rosyjscy chętnie uciekali do Polski, gdzie warunki egzystencji były bez porównania lepsze niż w Rosji. W trakcie obrad Sejmu Czteroletniego próbowano uregulować problem dochodów państwa, co wiązało się z uchwaleniem podatków. Ustanowiono 20⁰/₀ podatek od dochodów osiąganych przez duchowieństwo i 10⁰/₀ od szlachty. Reformy skarbu natrafiły jednak na opór szlachty i w efekcie nie wystarczyło pieniędzy na wystawienie stutysięcznej armii.

Konstytucja 3 Maja nie kończyła dzieła naprawy Rzeczypospolitej lecz je rozpoczęła. Była owocem wieloletniej pracy tych, którzy dobro Rzeczypospolitej uznali za prawo najwyższe. Niestety znaleźli się i tacy, których naiwność polityczna nie znała granic. Nawet mieszkańcy Petersburga patrzyli z pogardą na zdrajców z Targowicy, którzy w konsekwencji swoich działań doprowadzili do kolejnego, drugiego rozbioru Polski.

Na wystawie prezentowane są zabytki ściśle związane z historią uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Wśród nich można obejrzeć oryginalne osiemnastowieczne druki rozpraw politycznych, podręczników szkolnych wydanych przez Towarzystwo Ksiąg Elementarnych, pierwsze druki Konstytucji 3 Maja, obrazy przedstawiające twórców Konstytucji, sceny z obrad Sejmu Czteroletniego oraz ogłoszenia Ustawy Rządowej. Obok tekstu Konstytucji 3 Maja prezentowane są jej alegorie, które swoją treścią nawiązują do Rewolucji Francuskiej. Ponadto na ekspozycji prezentowane są medale bite z okazji rocznic uchwalenia Konstytucji 3 Maja, znaczki, plakietki oraz portrety i broń tych, którzy niebacząc na miazdzącą dysproporcję sił stanęli do walki w obronie dzieła Sejmu Wielkiego — Ustawy Rządowej. Prezydent Stanów Zjednoczonych Tomasz Jefferson mówiąc, „iż świat uzyskał trzy konstytucje, godne pamięci i szacunku, w kolejności ich ustanowienia: amerykańską, polską i francuską”, zaliczył ją do wybitnych dzieł światowej demokracji. Podobną opinię, za sprawą Samuela Lindego, który przetłumaczył na język niemiecki dzieło Kołłątaja „O ustanowieniu i upadku Konstytucji 3 Maja”, wyraził Karol Marks i Fryderyk Engels. Dzisiaj, po zakończeniu okresu, kiedy przeciwstawiono sobie święto 1 i 3 Maja, opinie historyków są zgodne, iż Konstytucja 3 Maja była znaczącym etapem na drodze demokratycznych przemian ustrojowych w Polsce.

J. E. Nilson, portret Stanisława Augusta Poniatowskiego.

PRZESTROGI
DLA
P O L S K I
z TERAZNIEYSZYCH POLITYCZNYCH
EUROPE ZWIĄZKOW
Y
z PRAW NATURY
WYPADAJĄCE.
przez Pisarza Uwag nad życiem
JANA ZAMOYSKIEGO.

Gerome Stogniewski Biogae

Dnia 4. Stycznia 1790.

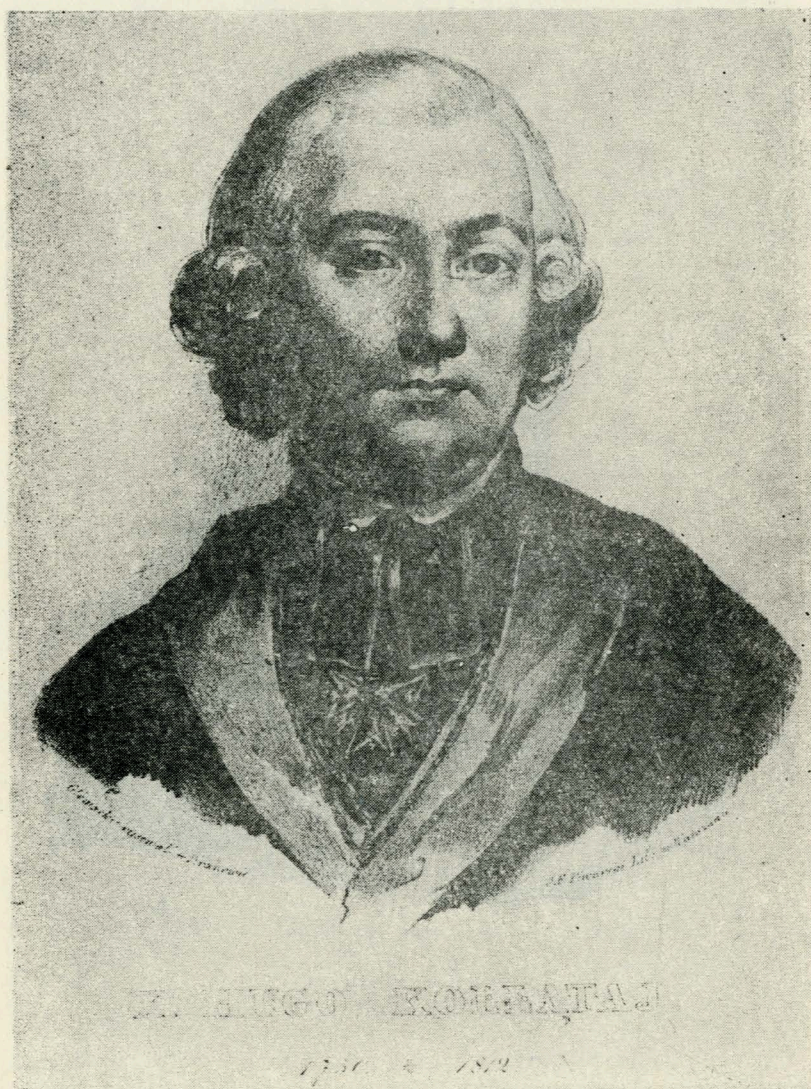
Karta tytułowa dzieła Stanisława Staszica „Przestrogi dla Polski”.

N. Horwat, portret Stanisława Staszica.

J. E. Piwarski, portret Hugo Kofttāja.

PRAWO
POLITYCZNE
NARODU POLSKIEGO;

CZYLI
UKŁAD RZĄDU RZECZYPOSPOLITEY.

PROJEKT

w Trzeciej Części Listów do STANISŁAWA MAŁACHOWSKIEGO Marszałka Sejmowego i Konfederacyi Generalney obiecany, a Prześwietney DEPUTACYI do układu przysięłego Rządu wyznaczoney podany, służący do Ustępa Listów rzeczonych za

CZĘŚĆ IV.

XIĘGA I.

Salus Populi suprema Lex esto.
Ex Leg. Rom.

W WARSZAWIE 1790.

NAKŁADEM i Drukiem MICHAŁA GRÖLLA,
Księgarza Nadwornego J. K. Mości.

Karta tytułowa dzieła Hugo Kołłątaja „Prawo polityczne narodu polskiego”.

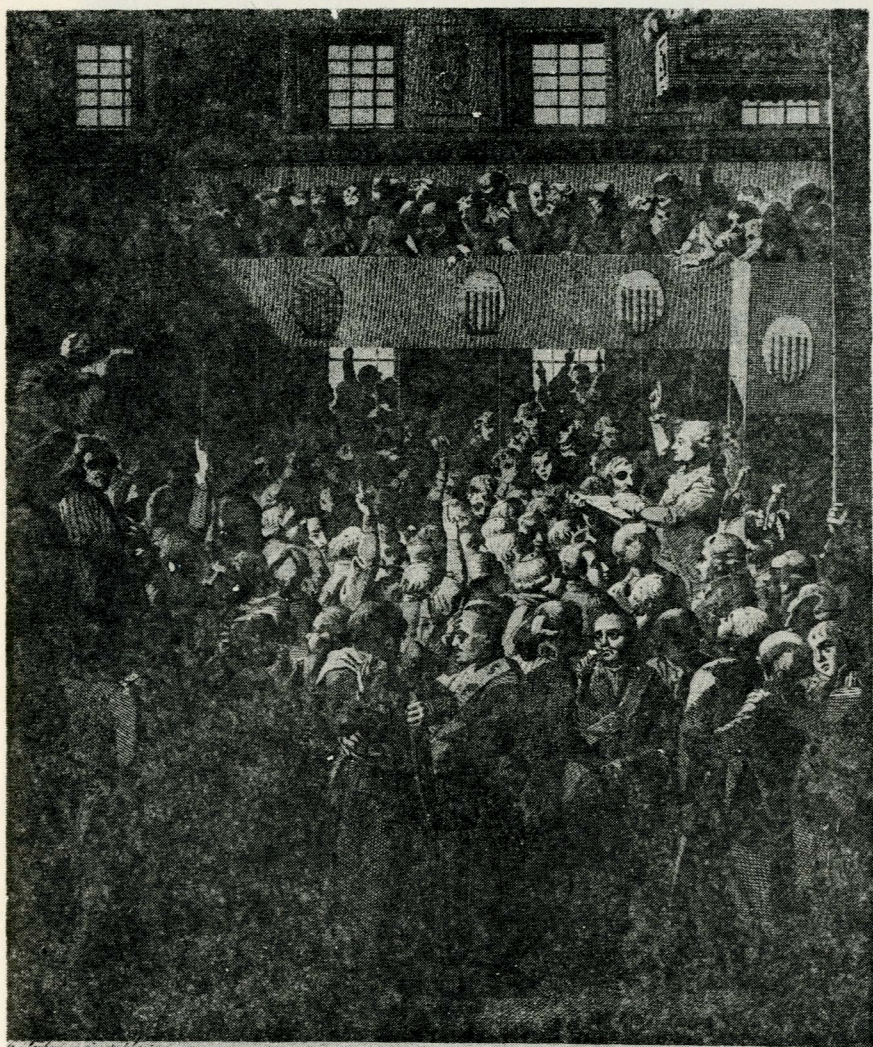

Ignace POTOCKI,

*Grand-Marshal du Grand-Duché de Lithuanie,
Mort en 1766, mort en 1809.*

E. Julien, portret Ignacego Potockiego.

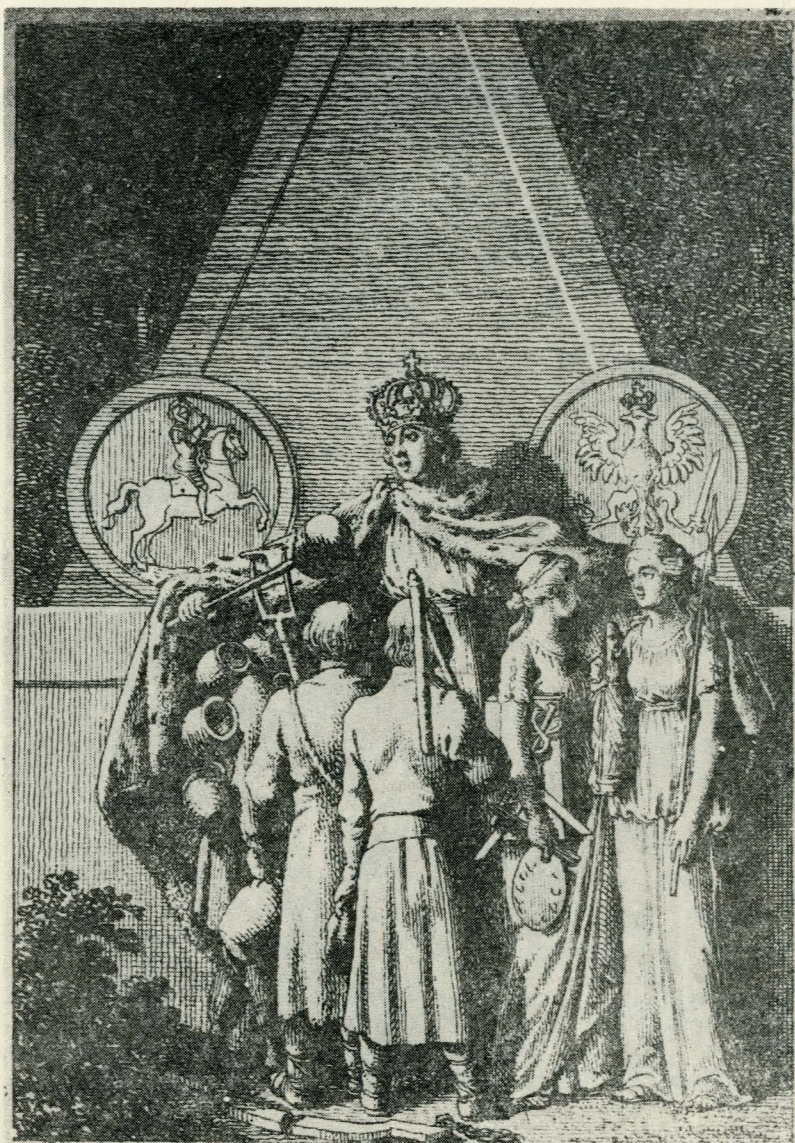

Stawie Króla i Narodu z Rewolucji Dnia
Praca programowa Główna. Tłum.

J. F. Bolt, „Stawie Króla i Narodu z Rewolucji Dnia”

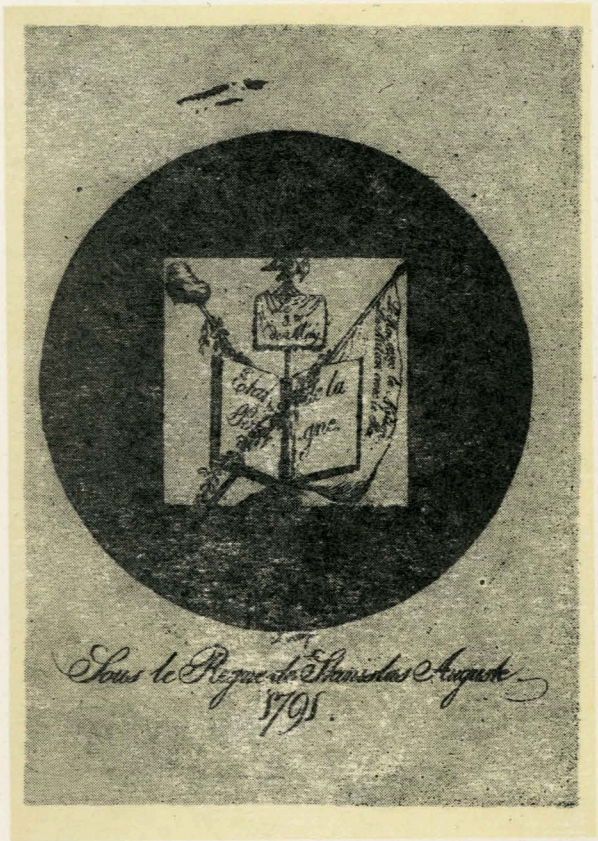
*Die neue Polnische Constitution.
La nouvelle Constitution Polonoise*

M. Gröl, alegoria wolności.

Sous le Règne de Stanislas Auguste
1795.